

11. Mattson I. Parliamentary Committees / Ingvar Mattson, Strom, Kaare // Doering H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe / Doering Herbert. – New York : St. Martin's Press, 1995. – P. 249-307.
12. Mayhew D. Congress : The Electoral Connection / David Mayhew. – New Haven-London : Yale University, 1974. – 194 p.
13. Olson D. Committees in Post-Communist Democratic Parliaments : Comparative Institutionalization / David Olson, William Crowther. – Columbus, OH : Ohio State University Press, 2002. – 213 p.
14. Olson D. Legislatures in the Policy Process : the Dilemmas of Economic Policy / David Olson, Michael Mezey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 221 p.
15. Olson D. Members of Parliament as Members of Committees : The Experience of Central Europe / David Olson, Christopher Leslie // Longley L. Parliamentary Members and Leaders : The Delicate Balance / Lawrence Longley, Attila Ágh, Drago Zajc. – IPSA Research Committee of Legislative Specialists, 2000. – 586 p.
16. Rommetvedt H. Committees in an Established Democratic Parliament : the Case of Norway / Hilmar Rommetvedt // Paper presented at "New and Old Parliaments : An International Conference", University of North Carolina at Greensboro, May 30 – June 2, 1998.
17. Shaw M. Conclusions / Malcolm Shaw // Lees J. Committees in Legislatures : a Comparative Analysis / John Lees, Malcolm Shaw. – Oxford : Martin Robertson, 1979. – P. 361-434.
18. Shepsle K. Legislative Politics and Budget Outcomes / Kenneth Shepsle, Barry Weingast // Mills G. Federal Budget Policy in the 1980s / Gregory Mills, John Palmer. – Washington : Urban Institute, 1984. – 468 p.
19. Shepsle K. Positive Theories of Congressional Institutions / Kenneth Shepsle, Barry Weingast. – Ann Arbor : The University of Michigan Press, 1995. – 314 p.
20. Smith G. Politics in Western Europe : a Comparative Analysis / Gordon Smith. – London : Heinemann, 1980. – 400 p.
21. Smith S. Committees in Congress : 2nd edition / Steven Smith, Christopher Deering. – Washington : Congressional Quarterly Press, 1990. – 259 p.
22. Strom K. Parliamentary Committees in European Democracies / Kaare Strom // Journal of Legislative Studies. – 1998. – Vol. 4. – P. 21-59.
23. Tidmarch C. Politics, Power, and Leadership in Congressional Subcommittees / Charles Tidmarch // Peabody R. New Perspectives on the House of Representatives : 4th edition / Robert Peabody, Nelson Polsby. – Baltimore : John Hopkins University, 1992. – P. 108-139.

*Семенець-Орлова Інна Андріївна,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

УДК 323.364

ЕВОЛЮЦІЯ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Досліджено проблему трансформації різних типів сімейної політики в залежності від історичного контексту, проаналізовано задачі в сфері захисту сім'ї та гарантування сімейного добробуту, з якими зіштовхувалися держави на різних етапах свого розвитку.

***Ключові слова:** сімейна політика, сучасна і традиційна сімейна політика, держава загального добробуту.*

Исследовано проблему трансформации разных типов семейной политики в зависимости от исторического контекста, проанализированы задачи в сфере защиты семьи и гарантирования семейного благосостояния, с которыми сталкивались государства на разных этапах своего развития.

Ключевые слова: *семейная политика, современная и традиционная семейная политика, государство всеобщего благосостояния.*

Transformation of the different types of the family policy depending on a historical context and all tasks in the sphere of the defence of the family and guaranteeing of the family well-being, which the states had on the different stages of their development, are analysed.

Keywords: *family policy, modern and traditional family policy, welfare state.*

Наукове вивчення сімейної політики обумовлено існуючими проблемами в розвитку соціально-демографічних процесів у сучасних західних демократіях, зокрема суспільною панікою стосовно питань розміру населення в цілому та його вікової структури.

Перші теоретико-аналітичні праці з питання становлення сімейної політики соціальної держави з'явилися наприкінці 1970-х років. [5, с.387; 9, р.420] У наукових дослідженнях практика сімейної політики в західних демократіях розглядалася з урахуванням територіальних та історичних відмінностей. Адже для кожної держави наявні особливі моделі сім'ї, традиційних сімейних відносин, схеми державних допомог сім'ям, відмінні норми сімейного законодавства.

Останнім часом, у зв'язку з назрілою необхідністю трансформації традиційної сімейної політики стали популярні дискусії про найбільш ефективну модель державної допомоги сім'ям. Комплексне вивчення даної проблеми можливе в контексті аналізу виникнення і динаміки розвитку сімейної політики в країнах Західної Європи у призмі взаємовідносин сім'я – держава.

Аналіз концепцій впливу держави на демографічні процеси і сім'ю представлені в роботах Готьє А., Демені П., Камермана С., Карлсона А., Кауфманна К., Коула А. тощо. Кореляцію концептів сучасної і традиційної сімейних політик виконано в роботах Дункана С., Дюмона В., Кайлової О., Мосса П., Сардина Ж., Чернової Ж., Хантрайс Л.

На думку О.Кайлової, становлення і розвиток сімейної політики детермінували, передусім, соціально-демографічні процеси у країнах ЄС в період 1970-2000 рр. [1, с. 22] Для детального аналізу характеру впливу політичних, економічних та соціально-демографічних змін на сімейну політику Ж. Чернова вважає доцільним вивчення основних напрямів, заходів та організаційно-правового забезпечення сімейної політики з кінця ХІХ ст., тобто із своєрідного зародкового етапу становлення соціальної держави, коли національні уряди почали законодавчо реалізувати перші норми захисту жінок із дітьми. [6, с.37]

Задача даного дослідження – розгляд світової практики становлення сімейної політики на основі ретроспективного аналізу крізь призму виокремлення окремих етапів розвитку системи державної допомоги сім'ям за показниками ступеню залученості різних акторів у сферу підтримки материнства і батьківства, рівнем матеріального й духовного росту сімей та соціальної активності підростаючого покоління, зумовленого результатами сімейної соціалізації. Вищезазначений аспект дослідження сімейної політики досі не був комплексно досліджений у вітчизняній науковій літературі.

Виникнення і розвиток сімейної політики в країнах Західної Європи відбувалися у контексті формування держав загального добробуту (welfare state). З цим пов'язано те, що зазвичай моделі сімейної політики західноєвропейських країн співпадають з типологією режимів держав загального благоденства.

У сучасній політологічній науці виокремлюють традиційну і сучасну сімейну політику. [10, р.4] Об'єктом консервативної сімейної політики є традиційна нуклеарна сім'я (чоловік і жінка знаходяться у офіційному шлюбі) з однією дитиною або з кількома дітьми, при чому хоча б один член сім'ї є працевлаштованим на повний робочий день. Завдання держави за традиційної сімейної політики – зберегти традиційні сімейні зв'язки; основна відповідальність за благополуччя родини покладається на її членів (як правило, одного працюючого батька або двох працюючих батьків). Окремим об'єктом для традиційної сімейної політики є неповні родини (материнські чи батьківські), які визначаються неблагополучними.

Сучасна сімейна політика має своїм об'єктом різні альтернативні типи сімей, включаючи гомосексуальні, монопарентальні тощо. У США до цього переліку додають ще й сім'ю, що складається з однієї людини. [12, р.223] На нашу думку, в контексті наукового вивчення сімейної політики її об'єктом варто розглядати сім'ю, що складається як мінімум з двох осіб – чи двох дорослих чи одного дорослого і однієї дитини, – оскільки саме батьківство і розподіл турботи про дітей якнайкраще охоплює базову проблематику сімейної політики. Відповідно, генезу сімейної політики слід вивчати у призмі розподілу соціальної турботи між державою, ринком і сім'єю. При чому, як вважає Ж.Чернова, сім'я стає об'єктом сімейної політики з моменту народження дитини, а не з початку співжиття партнерів. [6, с. 39]

Спектр державної підтримки сім'ї включає пряму та непряму матеріальну підтримку (допомоги, виплати, податкові пільги), сервісні допомоги, що надаються працюючим батькам, практичну допомогу, соціальну підтримку та захист. За Аристотелем, який суперечить у цьому плані Платонові, сім'я визначається як спільнота (ойкіа або ойкос), що є основою для міста (полісу). Вона організована в ієрархічну структуру, спрямовану на принцип патріархального домінування. Отже, за логікою Аристотеля, місту, в якому руйнуються сім'ї, які є його базовими складовими, загрожує анархія.

Традиційна нуклеарна сім'я є завершенням тривалої еволюції – з XVI по XVIII ст. – упродовж якої ядро «батько-мати-дитина», яке К.Леві-Стросс абсолютизує в процесі темпорального аналізу сім'ї як суспільно-політичного феномену [14, р.15], відокремилось від того, що становило сім'ю раніше і включало слуг, родичів, інших близьких.

На думку Франсуа де Сенглі, у процесі аналізу генези сімейної політики слід систематизувати процес еволюції самої сім'ї, яку він подає у такій періодизації:

1. Традиційна сім'я (I–кінець XVIII ст.) – сімейний осередок базується на підпорядкуванню владі батька, остання представлена екстраполяцією влади божественного правителя;

2. Новітня сім'я (кінець XVIII–середина XX ст.) – сімейний осередок створюється внаслідок появи можливості вільного вибору партнера і характеризується розподілом праці між членами подружжя; зі сторони держави зростає бажання втрутитися у виховання та сімейну соціалізацію дітей;

3. Постновітня сім'я (1960-ті роки і до нашого часу) – сімейний осередок становить відносно і недовготривале поєднання двох індивідуумів, збільшується кількість розлучень і «перетасованих» сімей. На цьому етапі детермінується закономірність: чим більше у правовому порядку узаконюються розлучення, тим більше нуклеарна сім'я зводиться до шлюбної діади, яка весь час змінює свій склад. [11, р.54] Таке явище постало великою державною проблемою.

Ж.-Ж. Руссо писав: «найдавніше з усіх суспільств і єдине природне – це сім'я. Але й у сім'ї діти пов'язані з батьками, коли мають потребу в цьому. Щойно ця потреба зникає – природній зв'язок рветься. Діти, звільнені від необхідності коритися батькові, і батько, вільний від обов'язку турбуватися про дітей, знову стають незалежними. Якщо вони залишаються разом, то не з природної необхідності, а з добровільності, – сама сім'я починає триматися лише на угоді. Отже, сім'я – це прообраз політичних суспільств; правитель – це подоба батька, народ – подоба дітей, всі народжені вільними і рівними, якщо ж відчужують свою свободу, то лише для своєї ж користі». [4, с.89] Лінн Хант підкреслює, що справді, до XIX ст. більшість європейців дивилися на своїх керівників як на батьків, а на свої нації – як на сім'ї у широкому сенсі. Пізніше, у своїй «Філософії права» В.Ф.Гегель наголосить на тому, що сім'я у системі відносин індивіда, суспільства і держави є однією з базових структур суспільства, і без неї держава матиме відносини тільки з неорганізованими групами, натовпом.

У риториці взаємозв'язків сімейного і суспільного Жан Боден наголошує на наступному: чоловічий початок слід віднести до ряду розуму, а жіночий – до ряду чуттєвості (подібне бачимо у аналітичній психології відомого представник неофрейдизму К.Юнга.

Аніма, у його філософській інтерпретації, – жіночий початок у несвідомому чоловіка – базується на емоційному підґрунті, Анімус – чоловічий початок у несвідомому жінки – базується на раціональній основі). За логікою Жана Бодена, жіноче, як джерело безладдя має бути скуте законами шлюбу, а жінка – підпорядковуватись чоловікові. Отже, закони держави мають забезпечити чоловіку домінуюче місце в сім'ї таким чином, як забезпечують керівнику держави лідерство на політичному полі. [11, р.23]

Насправді, панування батька у сім'ї залишалось постійним тільки до кінця XIX ст. Але і цей процес відбувався всупереч тим значним змінам, які принесла Велика Французька революція 1789-1799 рр. Показовими у цьому змісті є слова Оноре де Бальзака: «Французька революція, відтявши голову королю Людовіку XV 21 січня 1793 р., стяла голови всім чоловікам – батькам у сім'ях». [11, р.50]

Однак після Французької революції батько певним чином зумів відстояти свою втрачену гідність, ставши насамперед «патріархом промислового підприємництва». Господар підприємства, як колись батько, захищає робітника від нападів навколишнього світу, забезпечуючи його роботою та житлом, надає в розпорядження послуги з охорони здоров'я. Отже, батько-господар для ефективнішого забезпечення своєї влади починає ототожнювати біологічну та економічну сім'ю (це є прикладом буржуазної моделі сім'ї). Насправді, дійсність була далека від такого ідеалу – про це свідчить В.Гюго в романі «Знедолені» (1862 р.), що викриває три пороки, якими індустріальне суспільство обтяжило сім'ю:

1. Деградацію чоловіків через пролетаріат;
2. Занепад жінки через голод (щоб вижити жінки були змушені систематично іти на аморальні вчинки (протитуцію);
3. Атрофію дитини через вимушену нічну працю. [4, с.99]

Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. надав главі сім'ї – батьку ряд широких прав, наприклад, право таких виправних заходів стосовно своїх непокірних дітей, як ув'язнення. Таким чином, держава намагалася виступити гарантом батьківської влади. Однак, як належить, у дусі теорій Просвітництва, наголошувалось, що батько має справедливо ставитися до своїх дітей і не використовувати вищезазначене право на власний розсуд.

Після Французької революції шлюб перетворюється із нерозривного сімейного пакту на контракт, вільно укладений чоловіком і жінкою. Грунтуючись на взаємних симпатіях (а не на попередніх домовленостях батьків подружжя, як це було раніше), він триває стільки, скільки тривають самі симпатії. Закономірним було і отримання парою право на розлучення. У Франції останнє було запроваджене в 1792 році (заборонене в епоху Реставрації 1816 р. і відновлене в період Республіки 1884 р.)

Наприкінці XVIII ст. почала відроджуватися ідея, що незаконна, позашлюбна, покинута дитина має рівноцінне право на сім'ю, і 28 червня 1793 року Конвент закріпив принцип таємниці пологів із покладанням на державу обов'язку знайти дитині матір, яка забезпечить малюка всім необхідним. З однієї сторони, це була турбота про безплідних сімей, з іншої – вияв піклування про сиріт. [4, с.108] *На нашу думку, саме з таких суспільних змін, які принесла Велика Французька революція, склалися передумови для становлення держави загального добробуту і формування політичної теорії welfare state.*

З початком XX ст. сім'я перетворюється на інститут, який невдовзі починає доповнюватися іншими органами – державними інституціями, нацією, батьківщиною. Цей процес прискорився у ті часи коли батьківська влада в сім'ї почала слабнути, а чоловіче начало потребувало духовно заохочення, піднесення в умовах частих військових протистоянь.

Французька дослідниця А.Готьє на основі аналізу таких факторів: рівень народжуваності, економічне положення сімей з дітьми; участь жінок у оплачуваній праці виділяє з кінця XIX до кінця XX ст. 5 етапів розвитку сімейної політики у Західній Європі (див. *Табл.1*). Оскільки число заходів, що приймаються різними державами в рамках проголошеної державної допомоги сім'ям досить широке, А.Готьє типологізує сімейну

політику західноєвропейських країн у історичній перспективі. [8, р.192] Дана періодизація включає основні проблеми, з якими зіштовхнулися національні уряди в умовах необхідності надання сім'ям певних соціальних гарантій і шляхи вирішення цих проблем.

Таблиця 1. Історична періодизація сімейної політики (за А.Готьє) [8, р. 193-196]

Етапи	Характеристика
1870-1929 рр.	Перші схеми надання декретної відпустки жінкам (оплачувана і неоплачувана). Деякі заходи, адресовані матерям і дітям по наданню медичних і соціальних послуг. Грошові допомоги виплачуються лише бідним жінкам, вдовам, сиротам. Законодавство строго забороняє добровільне переривання вагітності та контрацепцію
1930-1944 рр.	Грошові допомоги виплачуються працюючим батькам, які мають на своєму утриманні дітей (надбавки до заробітної плати у зв'язку із зміною прожиткового мінімуму, допомога багатодітним сім'ям). Експліцитна пронаталістська сімейна політика у Франції, Німеччині, Італії, Іспанії.
1945-1959 рр.	Універсальні допомоги багатодітним сім'ям (спочатку виплачувались лише обмеженій кількості сімей, потім стали поширюватись на всі сім'ї). Покращені схеми оплати і надання декретної відпустки жінкам. Інші види державних допомог сім'ям в області соціального страхування, житла та охорони здоров'я.
1960-1974 рр.	Державна допомога адресується лише сім'ям з низьким рівнем достатку, спеціальна підтримка надається батькам-одинакам. Реформа схем виплати податків залежить від наявності дітей в сім'ї та їхнього віку. У ряді країн лібералізовано законодавство у питаннях добровільного переривання вагітності та контрацепції.
1975 р. – до сучасного етапу	Подальше покращення схем надання і оплати декретної відпустки. Інші види допомог, що адресовані державою працюючим батькам. Всестороння сімейна політика (у ряді країн). Збільшення числа дитячих дошкільних закладів. Реформа матеріальних виплат багатодітним сім'ям, що включала введення перевірки економічного становища конкретної сім'ї перед виплатою допомоги (США).

На думку Готьє, загальний вектор спрямованості сімейної політики розвивається від мінімального втручання держави в життя сім'ї і надання обмеженої за розміром допомоги малозабезпеченим верствам до значної і різноманітної допомоги зі сторони держави уже різним типам сімей і громадянам з сімейними обов'язками [8, р.192]. Розглянемо детальніше етапи розвитку сімейної політики в країнах Західної Європи.

Етап 1 (1879–1929). Профілактична сімейна політика. Цей період характеризується швидкою індустріалізацією та урбанізацією майже всіх західноєвропейських країн. Більшість сімей з дітьми змушена була погодитись на маленьку заробітну плату, погані умови життя, шкідливі для здоров'я умови роботи. Подібні несприятливі зміни в структурних умовах життя сімей почали усвідомлюватися багатьма європейськими державами як важлива проблема, у вирішенні якої саме державні органи повинні взяти участь.

У цей період вперше було зафіксовано безпосередній зв'язок між багатодітністю і високим ризиком бідності. Це зумовило сімейну політику за своєю суттю носити профілактичний характер. Вона включала допомогу бідним сім'ям, зниження рівня дитячої смертності, заходи по захисту працюючих жінок (а саме, введення перших схем надання декретної відпустки жінкам, створення перших центрів для матерів і дітей), вперше почала виплачуватися грошова допомога вдовам і сиротам. Прямі виплати найбіднішим сім'ям часто замінювались додатковою зарплатою чи матеріальними бонусами працюючим членам таких сімей. Матеріальні бонуси не були прерогативою державної діяльності, а, в основному,

були предметом домовленостей між роботодавцем та робітником та надавалися за зразкову трудову дисципліну. Таким чином, роботодавцю було вигідно заохочувати своїх робітників.

На даному етапі законодавчо закріплено право сім'ї на податкові пільги в залежності від кількості дітей. Цікаво, що інша область життя сім'ї, в яку в цей час починає активно втручатися держава, – це область репродукції. З кінця XIX ст. загальна тенденція, характерна для західноєвропейських країн, полягала в постійному зниженні рівня народжуваності і зменшенні числа дітей в сім'ї. Це явище було зумовлено рядом факторів. Наприкінці XVIII ст. держава для того, щоб стимулювати народження у шлюбі, використовувала законодавчі механізми утиску прав позашлюбних дітей. У XIX ст. дитина стає повноправним суб'єктом сім'ї, а не річчю, як раніше. Жан-Луї Фландренг писав: «Саме в усвідомленні обов'язків любові та виховання навколо дитини утворилася сучасна сім'я як базовий осередок нашого суспільства.» [14, р.16]. Під таким гаслом відбулася демографічна революція XIX ст., внаслідок якої подружжя стало відчувати себе відповідальним за майбутнє своєї дитини, воно дійшло до планування народжуваності, в результаті цього показники фертильності зменшились. Відповідно, уряди ввели обмеження або заборону на продаж і використання контрацептивних засобів. Зменшення рівня народжуваності тоді постало серйозною соціальною проблемою. Чисельність і структура населення гарантували життєздатність держави, оскільки були важливим ресурсом як для розвитку економіки країни, так і для її виживання під час війни. Отже, в результаті демографічної революції XIX ст. дітей почали розглядати як «спосіб» вигідних інвестицій з боку держави в контексті довгострокового планування зростання добробуту суспільства.

Протягом цього періоду почали складатися відмінності між моделями сімейної політики, яку проводила та або інша країна. Франція і Англія є найбільш наочними прикладами, які можуть проілюструвати різну позицію держави стосовно сім'ї. Так, Франція була однією з перших європейських країн, яка почала розглядати демографічну проблему як загрозу національній безпеці. Французький уряд запровадив премії за народження дитини і грошову допомогу багатодітним сім'ям. У Великобританії, навпаки, держава надавала підтримку лише найбільшій сім'ям.

Сімейна політика даного періоду орієнтувалася на певну модель сім'ї – працюючого чоловіка-годувальника і дружину-домогосподарку. Гаслом цього періоду могли б стати слова З.Фрейда: «Сім'я – це необхідність цивілізації, яка опирається на примушення до праці і на необхідність матері бути з дитиною, а чоловіка – з жінкою». [12, р.223] Із занепадом монархії та падінням авторитету батька посилюється фемінізація суспільства. З кінця XIX ст., стверджує З.Фрейд, батько перестає бути єдиним чинником передачі дітям психічного і тілесного, а ділить цю функцію наполовину з матір'ю. Це спричинило появу нової індивідуалістичної організації сім'ї, породженої громадянським суспільством.

Етап 2 (1930–1944). Пронаталістська сімейна політика. Цей період, згідно А.Готье, охоплює час, коли Західна Європа готувалася до нової світової війни. Тому вирішення демографічних проблем для кожної держави поставало запорукою національного виживання, гарантією військової і політичної потужності як в сьогоденні, так і в майбутньому. Протягом даного часу відбулися значні зміни в сфері шлюбної поведінки, а саме: збільшення числа громадянських шлюбів, зростання кількості випадків співмешкання, підвищення рівня розлучень, поступове послаблення влади чоловіка в сім'ї. Ці зміни вважалися загрозою для родини як одного з фундаментальних суспільних інститутів. Уряди держав змушені були організувати спеціальні комітети і комісії, в завдання яких входило вивчення демографічної ситуації і розробка заходів щодо зміцнення інституту сім'ї в цілому. Наприклад, основною метою сімейної політики Швеції в цей період було зменшення розриву між економічним станом сімей з різною кількістю дітей. Опісля наукового аналізу демографічних проблем було вирішено створити спеціальні центри для здоров'я матері і дитини; скоротити податки в залежності від збільшення числа дітей в сім'ї; ввести новий «податок на допомогу сім'ям», який повинні були платити самотні (неодружені) робітники та службовці. [10, р.14]

На даному етапі держава загального добробуту робить подальші кроки задля покращення матеріального становища дітей і подолання дитячої бідності. Наприклад, 1939 р. у Франції, а пізніше й в інших країнах, було прийнято закон-декрет, який урівняв в правах всиновлених дітей і тих, які народилися в офіційному шлюбі. Таким чином було зменшено показники бідності серед так званих «незаконних» дітей [12, р.234]

Характерно, що у ці часи виробники сімейної політики намагалися сформуванати гендерну рівність шляхом надання жінкам можливості поєднання материнства і професійної зайнятості. Найбільш показовим прикладом реалізації пронаталістської сімейної політики в даний період є нацистська Німеччина, демографічна політика якої була направлена на зберігання чистоти нації і мала на меті підвищення рівня народжуваності певної групи населення – німців. Конкретні пронаталістські заходи були реалізовані не тільки у країнах фашистського режиму, а й в Франції та Японії.

У інших європейських державах заходи сімейної політики, як і раніше, носили вузький і обмежений характер – в першу чергу, у Великобританії. Основним інструментом такої політики Великобританії були тимчасові, в період економічних криз, грошові виплати працюючим чоловікам, що мали неповнолітніх дітей. Загалом, всі англосаксонські країни продовжували політику мінімального втручання у справи сім'ї. Країни Швеції і Данії, навпаки, все більшу увагу почали приділяти розширенню державної підтримки якнайбільшого числа сімей.

Етап 3 (1945-1959). Патерналістська сімейна політика. Т. Адорно писав, що близьким постає той час, коли людство не захоче розмножуватись. [14, с.15] Однак, він помилявся. Після Другої світової війни рівень народжуваності стрімко піднявся вгору в більшості європейських країн, звільнених від нацистського насильства. Так сім'я, шляхом демографічної експансії, прагнула відвернути небезпеку жахів війни.

Цей період еволюції сімейної політики співпадає з часом розвитку і становлення держав загального благоденства. Відновлення післявоєнної економіки означало швидке зростання витрат на соціальні потреби. Більшість європейських країн швидко створили систему соціального страхування, яка охоплювала випадки безробіття, нещасні випадки на виробництві, хвороби і пенсії. У післявоєнний період різко збільшилися об'єми допомог матерям і багатодітним сім'ям. У 1959 р. практично всі країни, за винятком США і Японії, стали виплачувати сімейну допомогу. Доходи сімей збільшилися швидко. Як відзначає А. Готьє, це був **«Золотий вік держави загального добробуту, заснованого на принципі універсальності і підтримки, що надається всім»** [8, с. 194]. Саме у цей період допомога, що виплачується сім'ям з дітьми припинила розглядатися як тимчасова або разова допомога, а стала універсальною. Логіка даних змін пов'язана з виникненням суспільної і політичної дискусії про права кожної дитини на певний рівень добробуту, який не повинен залежати від того, чи працюють її батьки і який у них соціально-економічний статус.

У цей час в багатьох країнах почала складатися мережа дошкільних освітніх установ, роботою яких, проте, могли скористатися далеко не всі сім'ї. Наявність і доступність суспільних послуг з догляду за дитиною впливали на професійну зайнятість жінок. Проте надання подібного сервісу для сім'ї істотно відрізнялося у національних державах. Так, наприклад, скандинавські країни, де сімейна політика орієнтувалась на гендерну рівність, велику увагу надавала доступності подібних послуг для всіх категорій сімей.

Характерно те, що демографічні проблеми на даному етапі відходять на другий план. В цілому, післявоєнний період відмічений підвищенням рівня народжуваності і зміцненням моделі нуклеарної сім'ї, відродженням традиційних сімейних цінностей. Тогочасна сімейна політика та суспільний дискурс підтримували усталений консервативний розподіл гендерних ролей, стимулюючи жінок залишатися вдома і виховувати дітей. Не дивлячись на те, що як і раніше уряди прагнули поліпшити положення працюючих жінок під час декретної відпустки і відпустки по догляду за дитиною, більша увага все-таки приділялася заохоченню жінок до виконання своєї материнської ролі. *Даний період можна назвати часом появи сімейної політики в сучасному політологічному розумінні.*

Важливо те, що держава почала виявляти прагнення все більшого втручання у інтимно-сімейні відносини індивідів під приводом виконання своєї патерналістської функції. На думку Е.Рудинеску, на даному етапі у Франції сім'я стала головним питанням, завдяки якому нація забезпечувала своїм членам небачений в історії людства розвиток і захист. [4, с. 156] У преамбулі Конституції Франції говориться, що нація забезпечує особистості й сім'ї умови, необхідні для їхнього розвитку.

Логіка патерналізму сімейної політики на даному етапі наступна. З настанням другої хвилі фемінізму, жінки починають боротися за свої права. У відповідь на це, для попередження руйнування сім'ї зсередини, виробники сімейної політики починають плекати цілі, які не суперечать розквітові нової ідентичності жінки. На сім'ю стали дивитися по-новому, з розумінням необхідності її зміцнення, планування, облаштування. З цією метою держава взяла на себе ослаблені функції батька і матері. *Отже, заклади виховного, соціального, медичного та культурного призначення починають організовувати приватне життя кожного так, щоб зробити з сім'ї нормативний осередок громадянської і демократичної особистості.*

Етап 4 (1960-і – 1970-і рр.). Адресна сімейна політика. У цей час одна група країн, в яку входили Великобританія, Нідерланди, США і Японія, була стурбована проблемою перенаселення і можливим браком ресурсів суспільного використання в майбутньому. Друга група – Бельгія, Німеччина, Греція, Франція, – навпаки, висловлювали побоювання стосовно депопуляції в результаті зниження рівня народжуваності. Якщо в першому випадку мова йшла про можливе звуження підтримки сім'ї, то в другому – про пошук способів, здатних стимулювати народжуваність.

Положення сімей з дітьми почало погіршуватися ще на початку 1960-х рр., внаслідок економічного спаду та зменшення бюджетних асигнувань. У цей період знову головною проблемою в політичному порядку денному стала проблема бідності. [8, р. 195] Якщо в післявоєнний період домінував принцип універсальності сімейних виплат, то за умови швидкого зростання числа тих, хто потребує державної підтримки, національні уряди звернулися до *вибіркової і цільової допомоги*. У багатьох країнах фокус сімейної політики перемістився до адресних виплат, направлених на підтримку найбідніших самотніх жінок з дітьми.

Саме у цей період скандинавські країни почали відрізнитися від інших західних країн в області соціальної і сімейної політики. [8, р.196] Якщо на ранніх етапах розвитку ефективність скандинавської сімейної політики була нижче за інші європейські країни, то в 1960–1970-і рр. ці країни почали достатньо енергійно розвиватися. Так, наприклад, з 1960-х рр. тут була значно покращена схема надання і оплати декретної відпустки. Якщо інші західні демократії підтримували традиційну роль жінки, то в скандинавських країнах особливо в Швеції і Фінляндії, держава активно заохочувала участь жінок в професійній зайнятості.

З середини 1960-х рр., під впливом другої хвилі фемінізму, Західною Європою і США посилювалися вимоги вільного суміщення жінкою професійних і сімейних обов'язків. У суспільстві наростали вимоги надання жінкам можливості працювати неповний робочий день (part-time work) та гарантування їм рівної оплати праці в порівнянні з чоловіками. З 1970-х років сім'я стає співбатьківською – копарентальною, у якій батько-голова змушений поділити з матір'ю владу над дитиною. 1975 р. був прийнятий закон про добровільне припинення вагітності у Франції (у деяких країнах Європи це було дозволено раніше). З цього часу жінки почали тримати повний контроль над дітонародженням. *Це право вони вибороли ще до відвоювання рівноправності в соціальних і політичних правах.*

1975 р. виробники сімейної політики у Франції доповнюють закон про розлучення положенням про взаємну згоду. [3, с.203] Впродовж цього періоду аж до кінця ХХ ст. аналогічні закони приймаються в Європі, США та інших країнах Заходу. Подібні державні заходи були зумовлені противладними бунтами молоді в 1960-1975 рр. у США та Європі проти старого патріархального ладу. Молодь виявляла небажання воювати у колоніальних

війнах (Алжир, В'єтнам тощо). З протестами молоді зникав символічний патріархальний лад, лад минулих високих цінностей нації та Батьківщини.

Бейбі-бум, який переживали західні країни у післявоєнний період, до середини 1960-х рр. пішов по низхідній лінії. Збільшення числа самотніх батьків зумовили перехід держави від сім'єцентристської політики до так званої дітоцентристської орієнтації. Було суттєво збільшено державну підтримку дітей. На цьому етапі також закладаються основи вибудовування нової моделі сім'ї, а *наприкінці 1960-х починає формуватися сучасний дискурс про сім'ю*.

Отже, трансформація структури сім'ї призвела до необхідності зміни змісту сімейної політики. До цього часу вона спрямовувалась переважно на демографічні та епідеміологічні проблеми: народжуваність і здоров'я населення.

У середині ХХ ст. сім'я стає предметом політики регулювання, спрямованої на профілактику соціальних і психічних аномалій. Аналізуючи сучасні проблеми сім'ї всі науковці визнали, що слід підсилити всілякі форми нагляду та спостереження приватного життя за рахунок різних соціальних, освітніх і психологічних родинних служб. *Таким чином, держава намагалася почати керувати батьківською владою*.

Етап 5 (1975 р.–). «Політика, дружня до сім'ї» – всестороння сімейна політика. Сучасний етап розвитку сімейної політики визначається подальшою плюралізацією форм сімейних відносин, поширенням громадянських шлюбів, гомосексуальних союзів, самотніх батьків. На думку Е.Дюркгейма, інститут традиційної сім'ї має тенденцію до зменшення тією мірою, як розширюються суспільні відносини і розвивається капіталізм, виводячи на світ індивідуалізм.

Неухильно знижується рівень народжуваності у всіх західноєвропейських країнах. Проблема низького рівня народжуваності, яка з середини 1970-х рр. знову стала актуальною для багатьох країн, призвела до того, що *деякі держави знову проголошують пронаталістську сімейну політику і вводять заходи, що заохочують збільшення числа дітей в сім'ї, сприяють поєднанню професійних та сімейних обов'язків. Ці заходи назвали як «політика, дружня до сім'ї»*.

У цей період остаточно формуються відмінності між моделями сімейної політики, яку проводить та або інша країна. Наприклад, у Великобританії явище зниження показників народжуваності не оцінювалося негативно. Це пов'язано із *загальноприйнятою для англосаксонських країн позицією максимальної відповідальності громадян за власний сімейний добробут*. Тому державна політика Великобританії відносно самотніх матерів орієнтована на якнайширше залучення участі батька, який проживає окремо, в матеріальному забезпеченні дитини. В рамках інших моделей сімейної політики держави розробляють заходи, спеціально направлені на підтримку самотніх батьків (наприклад, у скандинавських країнах).

Практично для всіх європейських країн на сучасному етапі розвитку сімейні питання стають важливою частиною політичної риторики. Заходи, що проводяться в рамках сімейної політики, направлені на поліпшення підтримки батьків, що працюють, самотніх батьків і сімей з низьким рівнем прибутків. Експліцитна пронаталістська сімейна політика проводиться в таких країнах, як Греція, Люксембург, Франція; сімейна політика, направлена на забезпечення і підтримку гендерної рівності характерна для скандинавських країн; сімейна політика, орієнтована на традиційну модель сім'ї і обмежене втручання держави в сімейне життя, реалізується у Великобританії, Канаді, США.

Сьогодні панує позитивістська позиція в розумінні сім'ї, яка спрямована на контроль за стихійним руйнуванням західноєвропейської сім'ї. Ми погоджуємося з позицією Т. Адорно, який стверджував, що колективістський порядок, викликаний смертністю сім'ї і підйом якого ми спостерігаємо, є лише карикатурою безкласового суспільства. *Сім'я вважається необхідною для будь-якої форми суб'єктивного бунту, характерного для постмодерного дискурсу, в тому числі громадян проти держави.*

Як бачимо, сучасна сім'я вирішила бути ослабленою, але такою, що прагне відтворити між чоловіками і жінками ту рівновагу, яку їм не могло принести суспільне життя. Адже для держави «зручніше» надати переваги і права жінці в сім'ї, замість її переваг і прав у суспільстві. Державні лідери, в абсолютній більшості чоловіки, вважають, що подібними заохоченнями можна вирішити різні проблеми гендерного змісту.

Етап 6 (2010 р. –). Постсучасний дискурс сімейної політики – звужено-соціальна сімейна політика. На нашу думку, слід виокремити 6-ий етап еволюції сімейної політики, який розпочався з середини 2010 р. Початок цього етапу вважаємо за потрібне приурочити до такої події: 3 серпня 2010 р. один з судів Німеччини задовільнив позов батька 11-річного хлопчика на визнання недійсним право вето матері на спільну опіку над дитиною. Ця невеличка судова справа спричинила багато дискусій у західному світі. [5, с.395] Чиновники стверджують, що тепер законодавство Німеччини буде змінюватись у напрямку усунення надмірного державного регулювання зі сфери сімейних відносин.

Потребу змін у концептах патерналізму сімейної політики, що склалися історично, зумовлено безрезультативністю агресивних намагань держави укріпити сім'ю традиційними методами. [2; 7] Характерні ознаки шостого періоду можна звести до наступних:

1. зменшення втручання держави у інтимно-сімейні відносини, державне заохочення контрактного регулювання шлюбних відносин (останні значно звужають можливості біднішого члена подружжя, зазвичай жінки, маніпулювати дитиною заради отримання частки майна багатшого члена подружжя та аліментів у процесі розлучення і, певною мірою, стимулюватимуть укріплення сім'ї);

2. диференціація грошових допомог матерям-одиначкам в залежності від причини їх самотності (сучасна соціальна держава не розрізняє матерів, які стали одначками за рахунок не залежних від них причин та інших, наприклад тих, які, зважаючи на власну недбалість, забули або навіть не знали ім'я батька своєї майбутньої дитини і намагаються тепер вирішити свої проблеми за рахунок добросовісних платників податків);

3. зменшенням числа державних соціальних служб у справах сім'ї та молоді, їх комерціалізація (статистично доведено, що за останні три роки суттєве збільшення соціальних працівників в Україні не призвело до збільшення рівня народжуваності та якості сервісу обслуговування сім'ї) [5, с.394]

Таким чином, в сучасному розумінні сімейна політика західноєвропейських країн є результатом тривалого розвитку. *З кінця XIX ст., задовго до інституціоналізації сімейної політики, заходи соціальної підтримки громадян, що надавалися різними державами, уже мали конкретну сімейну направленість.* Сімейна політика починалася як набір обмежених заходів, направлених на захист інтересів виключно матерів та дітей. У ході свого історичного розвитку вона почала включати найрізноманітніші інструменти прямої і непрямой матеріальної допомоги та сервісної підтримки, що надаються державою всім типам сімей. Однак, тенденції до зменшення втручання держави у інтимно-сімейні відносини, що почали зароджуватися у європейських країнах на сучасному етапі свідчать про **закономірність розвитку сімейної політики по спіралі.**

На основі проаналізованої історичної періодизації сімейної політики ми можемо стверджувати, що *етапи звуження системи державної допомоги сім'ям чергуються із періодами її розширення.* На різних етапах розвитку виробники сімейної політики просто замінюють одні інструменти вирішення назрілих сімейних проблем іншими, але вектори руху державної допомоги сім'ям залишають однаковими – від полюсу широкого патерналізму до полюсу звуженої адресності, і так само у зворотному напрямку.

Даний аспект наукової проблематики ще потребує додаткового вивчення і детального темпорального аналізу.

Література:

1. Кайлова О. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально-демографические аспекты): дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.05 / Кайлова Ольга. — М., 2004. — 202 с.
2. Кризис института семьи в постиндустриальном обществе: анализ причин и возможности преодоления / [Кочеткова О., Русакова Е., Яновский К., и др.] ; под ред. К.Яновского. — М.: ИЭПП, 2007. — 243 с.
3. Кузьмина А. Трансформации модели семьи и потребностей в социальной защите в условиях социально-демографических и социально-экономических перемен / А.Кузьмина. — Журнал исследований социальной политики. — 2008. — №2. — С. 200—216.
4. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / Елізабет Рудинеску ; [пер. з франц. Є. Марічевський]. — К.: Смолоскип, 2004. — 232 с.
5. Семенець-Орлова І. Криза сім'ї у постіндустріальному суспільстві: аналіз деяких аспектів деструктивного впливу на становище сім'ї сімейної політики сучасної соціальної держави / Інна Семенець-Орлова // Гілея. — 2010. — Випуск 39. — Київ: Вид-во УАН ТОВ «НВП «ВІР». — С.386—396.
6. Чернова Ж. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ / Жанна Чернова. — СПб.: Норма, 2008. — 328 с.
7. Crisis of the Family Institution in the Post-Industrial Society: Analysis of Causes [Internet Resource] / Family Policy Institute of Washington. — Mode to access: <http://www.fpiw.org/index.php?section=7>
8. Gauthier A. The State and The Family. A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries / A.Gauthier. — Oxford: Clarendon Press, 1996. — 404 p.
9. Kaufmann K.-X. Politics and Policies towards the Family in Europe: A Framework and in Inquiry into their Differences and Convergences // Family Life and Family Policies in Europe / Ed. by F.-X. Kaufmann, A. Kuijsten, H.-J. Schulze, K. Strohmeier. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — Vol. 2. — P. 419—491.
10. Kurczewski J. «Family» in Politics and Law: In Search of Theory // Family Law and Family Policy in the New Europe / Ed. by J. Kurczewski and M. Maclean. — Dartmouth, 1997. — P. 3—26.
11. Philipov D. Portrait of the family in Europe // Policy Implications of changing family formation / Ed. by L. Hantrais, D. Philipov, F.C. Billari. — Council of Europe Publishing, 2006. — P. 19—62.
12. Rymysza M. Social-Cultural and Ideological Aspects of the Evolution of Family Policies in Liberal Societies // Family Law and Family Policy in the New Europe / Ed. by J. Kurczewski and M. Maclean. — Dartmouth, 1997. — P. 221—245.
13. Strohmeier K. Family Policy – How Does it Work? // Family Life and Family Policies in Europe / Ed. by F.-X. Kaufman, A. Kuijsten, H.-J. Schulze, K. Strohmeier. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — Vol. 2. — P. 321—362.
14. Zimmerman Sh. L. Understanding Family Policy: theoretical approaches. — Sage Publications, 1998. — P. 13—23.